

SUPERBIA: NÁRCIZMUS AZ EGYHÁZTÖRTÉNET TÜKRÉBEN¹

JELIGE: SUPERBIA

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék	2.
Absztrakt	3.
1. Nárcizmus és társadalom	3.
2. Az eredet: a Narcissus mítosz és az antik világ vallásai	6.
3. Minden bűn forrása: superbia	9.
4. Az inkvizíció szerepe az erkölcsi normák megítélésében	11.
5. A reformáció, mint a morális-etikai hagyományokhoz való visszatérés	13.
6. Róma válasza a reformációra és az út a felvilágosodásig	17.
7. A felvilágosodás és az egyház szerepének megváltozása	19.
8. Elszakadás az egyháztól: a szekularizáció időszaka	20.
9. Út az önimádat társadalmáig: a 20. századi fejlemények	22.
10. Összegzés – vágy és hatalom	24.
Irodalomjegyzék	26.

ABSZTRAKT

Dolgozatunk tárgya a nárcizmus egyháztörténeti beágyazottságának vizsgálata. Bár a nárcizmus fiatal fogalomnak számít a tudományos életben, előzményei más terminológiában már az antik világ vallásaiban is komoly szerepet kaptak. A kereszténység – és különösen a római katolicizmus esetén – megjelenésével a superbia, azaz a kevélység fogalma egyike lett a leginkább maladaptív személyiségtényezőknek. Vizsgálatunk speciális társadalomlélektani keretben a római katolikus egyház társadalmi helyzetének változásait és a superbia megjelenését, elterjedését vizsgálja különböző történelmi korokban. Az interdiszciplináris áttekintésünk tükrében megállapítható egyfajta együttjárás az egyház és a vallás társadalmi szerepvállalásának intenzitása illetve a maladaptív nárcisztikus jellegek megjelenésének gyakorisága között. Dolgozatunk vizsgálati szempontrendszere egyedülálló, első lépés a szélesebb körű tudományterületek közti diskurzus kialakításában a nárcizmus alaposabb és átfogóbb megértéséhez.

Kulcsszavak: nárcizmus, vallás, egyháztörténet, superbia, kevélység, társadalom.

1. NÁRCIZMUS ÉS TÁRSADALOM

A nárcizmus – még ha nem is ebben a ma elfogadott tudományos terminológiájában, de – egyidős a nyugat-európai gondolkodással és kultúrtörténettel. A túlzott önmagunk felé való fordulás, az elmerülés az énben, a saját fontosság túlértékelése és felnagyítása végig kíséri az egymástól igen távol eső kultúrák gondolkodását. A jelenség kezdettől fogva negatív konnotációval jár: van, ahol csak negatív személyiségjellemzőként jelenik meg, ám van ahol kifejezetten bűn (Millon, 2000; Kelemen, 2010; Bandi, 2013) – melyre megvoltak a megfelelő ellenlépések. Tekintve a komoly múltra visszatekintő kulturális beágyazottságát a nárcizmus jelenségének, elgondolkodtató, hogy napjainkban kutatása és vizsgálata miért korlátozódik szinte kizárólagosan a pszichológiai diszciplinákra (és néhány igen kisszámú vizsgálat esetében a közgazdaságtani vezetéskutatásokra), különös tekintettel a klinikai- és személyiségpszichológiára (Bandi, 2013). Kétségtelen, hogy az elmúlt közel 100-150 évben a lélektan foglalkozott legtöbbet a jelenséggel (a mostani „nárcizmus” terminológia is ezen tudományág terméke) túlnyomórészt empirikus kutatások formájában (Emmons, 1984; Raskin és Terry, 1988; Wink, 1991; Wink, 1996; Hendin és Cheek, 1997), kisebb arányban pedig

klinikai megfigyelések keretében (Kernberg; 1984; Fonagy és Target, 2005). A nárcizmus fogalma a fenti tendenciák miatt nagyban patológizálódott, a nárcisztikus személyiségzavar az 1980-ban megjelent DSM III-tól kezdve (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – kb. a Mentális rendellenességek kórmeghatározó és statisztikai kézikönyve) (APA, 1980) mai napig részét képi pszichiátriai rendellenességeket osztályozó nozológiai rendszereknek (APA, 2013). A hangsúly jelentősen kisebb azonban a nárcizmus fogalmának társadalom- és humántudományi vizsgálatán, holott a jelenség oki magyarázatára a pszichológia eddig csak részben volt képes (ld. pl. Kernberg, 1984; Fonagy és Target, 2005) és azt is csupán az egyén és szocializációjának szintjén (Bandi, 2013). Szintén közhelynek számít, hogy a nyugati világ és társadalma egyre inkább nárcisztikussá válik – ám ismerve a közhelyek természetét, éppen ezért lenne érdemes megvizsgálni a társadalmi tényezők szerepét a kérdésben. Eddig csupán kevés szerző vállalkozott erre (pl. Wolfe, 1976; Lasch, 1984; Kelemen, 2010; Bandi, 2013) így a téma legfontosabb – és talán megválaszolhatatlan – kérdése továbbra is nyitott: az egyének teszik nárcisztikussá a társadalmat vagy a társadalom nagyfokú önimádata teszi az egyéneket nárcisztikussá?

Ahhoz, hogy a fenti kérdést megpróbáljuk megválaszolni fontos meghatároznunk a nárcizmus fogalmát a mai aktuális formájában illetve a korábbi korokban közel azonos jelentéstartalommal bíró megfogalmazásaiban. A nárcizmus a kortárs empirikus pszichológia meghatározása szerint olyan vonás és viselkedési forma, mely kora felnőttkortól kezdve a csodálat igényében, az empátia hiányában és nagyzásban nyilvánul meg akár fantáziában akár a viselkedésben (Kernberg, 1984; Wink, 1996; Watson és Biederman, 1993; Fonagy és Target, 2005; Ackerman et al, 2011). Látható, hogy a definíció elsősorban szeparált részekből építi fel a jelenséget, amely eljárás igen hasonló a nárcisztikus személyiségzavar (APA, 2013) tüneteinek meghatározásához. Ugyanakkor Millon (2000) felhívja a figyelmet, hogy érdemes lehet a nárcizmust inkább egy fajta spektrumként kezelni, amin éppen úgy megtalálható a *magabiztosság* és az *asszertivitás*, melyek közül az első fogalom az önmagunkba vetett nem patológiás nagyfokú hitről szól, míg a második egyfajta az önérvényesítéssel kapcsolatos határozott kommunikációs stílust jelenít meg inkább. Még jóval a tudományos pszichológia megjelenése előtt az antik Görögországban a *hübrisz* jelzöt használták az „elbizakodott” ember jellemzésére (Millon, 2000; Kelemen, 2010; Bandi, 2013), az ókori Rómában pedig a *superbus* kifejezést használták a gőgösség kifejezésére (Németh és Hegyi, 2011). A buddhizmusban *māna* kifejezéssel írják le azon „Öt Méreg” egyikét, melyek a lelki béke elnyerésének útjában állnak, jelentése pedig: büszkeség, arrogancia, önteltség. Ugyanennek a

megváltás útjában álló jelensége a hindu valláskörben *mada* vagy *ahankara* a neve és jelentése azonos a buddhizmusnál és a hübrisz fogalomnál megismerttel (Hahn, 1968). A katolicizmus a hét fő bűn között határozza meg a *kevélység* vagy *gőg* fogalmát, melyről a későbbiekben bővebben is lesz szó. Összességében elmondható, hogy a klinikai pszichológia és pszichiátria által patológiai fogalomként alakított nárcizmus terminológiája a történelem során számos formában és alakban jelent meg (Bandi, 2013) – ahogy azt már korábban is jeleztük, elsősorban negatív konnotációval vagy akár kifejezetten erkölcsi- és jogi vétségként, bűnként. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy ez a negativisztikus kép a nárcizmusról nem egyeduralkodó a pszichológiában (és más tudományokban sem): Ronnie Solan, izraeli pszichológus szerint például a nárcizmus tekinthető egyfajta természetes immunrendszernek, mely a szelf integritását védi a kívülről érkező behatásokkal szemben (Millon, 2000), míg például a közgazdaságtani vezetéskutatások pragmatikus megközelítésben egyaránt feltárják a nárcisztikus vezetési stílus pozitívumait és negatívumait (Maccoby, 2004). A dolgozatunkban a hangsúly a nárcizmus és társfogalmainak morális bűn koncepcióját fogja vizsgálni, egy speciális elméleti megfontolás tükrében.

Ez az elméleti megközelítés Lust Iván, magyar pszichoanalitikus nevéhez köthető. Lust kimerítően elemzi a „vágy” és a „hatalom” egymáshoz mért komplementáris és ellentéző viszonyát, aktualizálva azt a 20. század politikai viszonyaiból adódó esztétörténeti változásaira. A vágyat a szerző az emberi természet alapvető, libidinózus törekvéseinek tekinti, mely részben rokon a maslowi önmegvalósítás fogalmával. Nagyjából úgy foglalható össze, mint a törekvés arra, hogy az ember saját maga képes legyen megtalálni az útját és szabadon megvalósítani elképzeléseit. A hatalom ugyanakkor ezzel ellentétesen ható jellegzetessége az embereknek. A hatalom a mások feletti kontroll megszerzésére való törekvés. A hatalom az egyéni törekvések helyett az organizált rendszerek működését facilitálja, az embereket egy közös cél elérése érdekében irányítja, jutalmazza vagy bünteti és határozza meg őket (Lust, 1999; Lust, 2009). Az elmúlt században ez a kettős folyamat a második világháborús katalizma és a hidegháborús totalitárius rendszerek működésében nagyon élesen megfigyelhető volt (ld. pl. az Egyesült Államok szigorú kontroll törekvései a világban és a saját országukon belül vs. a hippimozgalmak megjelenése) (Bandi, 2013). Ugyanakkor fontos megfigyelnünk, hogy ez a kettős tendencia nem csak a huszadik századot jellemezte, a korábbi időszakokban is megfigyelhető volt, még ha nem is ilyen szemléletes, kontrasztos módon. Jelen dolgozatunk hamarosan ismertető vizsgálati kérdéseinek az alapmodelljét, ez a Lust Iván által megfogalmazott „vágy”-„hatalom” vagy liberáció-autoritás

dinamikus kettőssége adja, amely keretében kívánjuk megvizsgálni a nárcizmus fogalmi körének történetét.

Miért negatív tulajdonság, miért bűn a nárcizmus? Mitől válik egy személyiségjellemző jogi kategóriává, erkölcsi „bűntetté”? Ki ellenőrzi ezt? Mely intézmény vagy személy ítélheti ezt meg? Elméleti vizsgálódásunk hipotézise szerint a vallás szerepe jelentős a nárcizmus elfojtásában és erkölcsi-morális „kriminalizálásában”. Ahogy arról a terminológiáknál már volt szó, számos komoly múlttal rendelkező vallás tekintette a túlzott önérvényesítő tendenciákat negatív természetűnek. A kereszténység – és esetünkben a római katolicizmus – kifejezetten bűnként kezelte a *kevélységet*, amire számos büntetési módot is kidolgozott fennállásának hosszú évszázadai alatt. A vallások szerepe éppen ezért jelentős, mert szervezett és határozott módon ezek keretében született először reakció a nárcisztikus tendenciákra a történelem során. Ám amennyiben a katolikus egyház erkölcsi kontrollt gyakorló hatása ilyen határozott és erőteljes volt, hogyan lehet, hogy a huszadik század második felében már az „önimádat társadalmáról” (Lasch, 1984) és az „én milleniumáról” (Tyler, 2007) beszélnek a szerzők a tudomány számos területén? Mitől nőtt meg egyszerre ebben az időszakban a nárcisztikus személyiségzavarral diagnosztizált egyének száma ugrásszerűen? Dolgozatunkban a katolikus egyház történetét végigkövetve próbálunk magyarázatot adni a felmerült kérdésekre, és megvizsgálni a vallás és a nárcizmus viszonyát a római katolikus egyházi tanítások és a Lust Iván-féle vágy-hatalom koncepció keretében.

2. AZ EREDET: A NARCISSUS MÍTOSZ ÉS AZ ANTIK VILÁG VALLÁSAI

A Narcissus mítosz pontos eredete kérdéses: egyes szerzők szerint Homéroszhoz köthető és i.e. a 8. század környékén már felelhető volt, ám kétségtelen, hogy elterjedése és közismerté válása akkor következett be, amikor Ovidius az Átváltozásokban ismertette a görög ifjú történetét (Wink, 1996; Millon, 2000; Bandi, 2013). Narcissus legendája a görög mondavilág népszerű története, melyben a büszke ifjú kevélyen elutasítja Ekho nimfa szerelmét, aki emiatt belehal bánatába, csupán a hangja marad fenn a világban. Aphrodité, a szépség istennője, bosszúból megátkozza az ifjú Narcissust, hogy amikor legközelebb meglátja saját tükörképét, többé ne legyen képes mást szeretni a saját látványán kívül. Miután beteljesült az istennő akarata, Narcissus nem tudott többé eltávolodni a patak vizén tükröződő képétől, így végül belehalt elérhetetlen epekedésében önmaga iránt, ahol a teste helyén később apró sárga virágok, nárciszok nyíltak (Trencsényi-Waldapfel, 1974). Narcissus önhittsége – mely olyan

nagymértékűvé nő, hogy végül önmagába lesz szerelmes – nem egyedülálló jelenség a görög kultúrában, amely elutasította az ilyen tendenciákat. A dolog kulcsa minden esetben azonos: az istenek akaratával való szembeszállás volt az önhittség, avagy a *hübrisz*, azaz olyan viselkedés, mely a saját normákat az isteni normák fölé helyezte (Bandi, 2013). Hübrisz volt például Szophoklész drámájában Kreón, aki nem volt hajlandó hagyni, hogy eltemessék Antigoné testvéreit – és ezáltal szent isteni törvényeket szegett meg. Ugyanez érvényes Homérosz Iliász című eposzának hősére, a görög seregek királyára, Agamemnónra, aki nem hajlandó Apollón isten papnőjét elbocsájtani fogságából. A sorsuk is azonos, bűnhődniük kénytelenek tettükért – többnyire halállal (Trencsényi-Waldapfel, 1974).

Kétségtelenül a Narcissus mítosz (illetve még inkább annak érzékletes szimbolikája) volt a nyugati gondolkodás számára a legmegtermékenyítőbb hatású, ám közel sem mondható az első ilyen elgondolásnak vagy egyedülállóknak a nagy vallások történetében. A hindu teológiában például Arishadvarga a neve annak hat negatív szenvedélynek, melyek az útjába állnak az egyén megváltásának. Ezek egyike a *mada* vagy *ahankara*, azaz a büszkeség vagy gőg. A hat szenvedély legveszélyesebbjének tekintik, mely megszemélyesülve a hindu mitológiában többnyire egy olyan démonként vagy szörnyetegként jelenik meg, mely akkorára tud nőni, hogy lehet elnyelni egy falásra az egész világot. A Mada név már magában az jelenti, hogy „a megmérgező”, utalva ezzel a dölyfösség ragályos természetére. A buddhista vallásban és filozófiában szintén tetten érhető a gőgösség és az eltúlzott büszkeség elutasítása. Ez a jellegzetesség – szanszkritül *māna* – nem véletlenül egyike annak az „Öt Méregnek” vagy Klesha, mely a személyt meggátolhatja a lelki békéjének elnyerésében. A *māna* azért kerülendő, mert ez képzi az alapját annak, hogy másokat lenézzünk, és úgy érezzük, hogy bármit is teszünk, az mindig minden formában megfelelő és kívánatos. Tehát nem arról van szó, hogy saját magunk növekedése érdekében teszünk dolgokat, hanem azért, hogy a többiektől el tudjuk különíteni magunkat, hogy a relatív különbséget növeljük magunk és a többiek között. A buddhizmus a *māna*t éppen ezért a szenvedések forrásának tartja, melytől szabadulnia kell az embernek a lelki béke elnyeréséhez (Hahn, 1968).

Visszatérve a nyugati világhoz, még a kereszténység megszületése előtt az antik római kultúrában is megjelent a dölyfösség és gőg motívuma. Bár itt ismereteink szerint nem áll rendelkezésre olyan jelentős mitológiai és irodalmi anyag, mint a görög mitológia esetében, itt is számos jele fellelhető a hübrisz fogalmának. Rómában ezt *superbus*nak nevezték, jelentése szinte teljes mértékben azonos a görög hübriszével. Róma utolsó királyát nevezték Lucius Tarquinius *Superbus*nak, akinek viselkedése olyannyira feldühítette a római lakosokat, hogy a

királyok közt egyedüliként elűzték trónjáról. Lucius Tarquinius uralkodása alatt teljesen figyelmen kívül hagyta a szenátus és más állami szervezetek szerepét és jogkörüket megsértve uralkodott. Amennyiben felléptek ellene – akár nyíltan, akár rejtett módon – nem ritkán meggyilkoltatta ellenlábasát. Hatalomra jutása után nem sokkal például megtiltotta halott apósának is az eltemetését, mondván, hogy legalább temetetlensége tegye hasonlatossá Róma egyik alapítójával, Romolussal. Egyik legtöbbet emlegetett tette volt, hogy engedélyt adott fiának, hogy megerőszakoljon egy tisztességes és nagybecsben álló római házasszonyt, amely miatt később fiát el is üldözték (Németh és Hegyi, 2011). Jól látható hogy Superbus esetében bár fennáll az isteni morális törvények semmibevétele, a kép árnyalódik a politikai gátlástalansággal, a hatalomhoz való makacs ragaszkodással, annak mindenáron való megtartásával.

Nem csak a királyság korában, hanem a császári Rómában is felütötte fejét a gőg. A rendkívüli nagyhatású Julius Caesar uralkodása nyomán utódjai – köztük is elsőként fogadott fia Caius Octavianus Caesar Augustus – úgy vélték, hogy hatalmuk egyenesen az istenektől való, így nem csupán politikai joguk az uralkodás, hanem isteni elrendeltetés. Nem egy a római császárok közül konkrétan istennek tartotta magát. Bár ez a jellegzetesség nem azonos a hübrisz és a superbos azon elemeivel, mely szerint az isteni törvényeket sérti meg az egyén, hanem a személy magát emeli az istenek szintjére – tehát a törvényei és akarata kötelezőerővel kell legyen mindenre (Németh és Hegyi, 2011). A későbbi császárok dölyfösségükben sokszor még Superbusnál is messzebb merészkedtek: Nero például olyan kegyetlenül és könyörtelen gőggel bánt a korai keresztényekkel, hogy egyes írások (ld. pl. Ézsaiás mennybemenetele) úgy vélték az „őrült császár” maga az Antikrisztus.

Összefoglalva elmondható, hogy már az antik nyugati világban, de még az azt megelőző időkben a keleti kultúrákban és vallásokban is megjelentek a nárcizmus tendenciái. Ezek egy részében a gőg vagy dölyfösség bűnébe eső ember önmagának tett rosszat azáltal, hogy saját megtisztulása és megváltása útjába állt (pl. a hindu és buddhista teológia felfogása), míg például a görög mitológiában ezzel direkt módon vívta ki az istenek haragját (ahogy Kreón, Agamemnón és maga Narcissus is) és ezáltal nyerte el büntetését – mely többnyire halál volt. A római kultúrában árnyalódott a kép, ott a klasszikus hübrisz koncepció mellett megjelentek a hatalom birtoklásának gátlástalan jellegzetességei is, és nem is az istenek közbeavatkozása vezetett a „superbosok” bukásához, hanem többnyire saját népük haragja. Mindezeket azért fontos látni, mert nagy hatással voltak a kereszténység erkölcstanára, különösen a görög hübrisz elképzelés. Ahogy azt a következő részben részleteiben is kifejtésre kerül, a római

katolikus etika és morál egyik kulcsfogalmává válik az antik korokból már megismert gőgösség avagy kevélység.

3. MINDEN BŰN FORRÁSA: A SUPERBIA

A katolikus keresztény hitélet alapvető morális-etikai normáit több helyen is rögzíti a Biblia. Legtöbbször a tízparancsolatra szokás hivatkozni, mint a legalapvetőbb morális szabályok rendszerezett tárára. A katolikus teológia természetesen különbséget tesz ezek között is súlyosságuk szerint: az emberi élet kiontása például súlyosabb bűnnek tekintendő, mint a házasságtörés. Továbbá a zsidó hagyomány aszerint is felosztja ezeket a parancsolatokat, hogy melyek vonatkoznak az Istennel kapcsolatos kötelességekre és melyek az embertársaink iránti elvárásokra (Cseri, 2000). Fontos látnunk, hogy bár alapvetően morális szabályokat taglal a tízparancsolat, azoknak egy jelentős része büntetőjogi kategóriát is jelöl.

A katolicizmus katekizmusa szerint az emberek jellemének lehetnek olyan jellemzői, melyek hajlamossá tehetik őket a tízparancsolatban megfogalmazott tiltások és utasítások megszegésére. Ezeket a jellegzetességeket (avagy pszichológiai terminológiával élve vonásokat) rendszerezte az i.sz. 4-5. században Szent Johannes Cassianus és Nagy Szent Gergely, azaz I. Gergely pápa – alapul véve a görög származású aszkéta szerzetes, Evagrius Ponticus nyolc „gonosz gondolatát”. A katolikus katekizmus ezeket nevezi a hét főbűnnek (Szent István Társulat, 2006). Az elnevezés ugyanakkor csalóka: bár főbűnnek nevezi őket a hagyomány, gyakorlatilag „kisebb” bűnökről van szó, összevetve őket a tízparancsolattal. A hét főbűn a történelem során több kiegészítésen és helyreigazításon ment át (pl. a hencegés is szerepelt egy bővített listán, ám később a részévé vált a superbia bűnének, ld. a továbbiakban), míg elérte a mai napokban is ismeretes formáját. A hét főbűn ezek alapján (zárójelben a latin elnevezésük): kevélység (*superbia*), fősვნყség (*avaritia*), bujaság (*luxuria*), irigység (*invidia*), torkosság (*gula*), harag (*ira*) és jóra való restség (*acedia*). A vizsgálódásunk szempontjából jelentős bűn – bár kétségtelen, hogy mindegyik megérne egy lélektani beállítottságú elemzést – természetesen a superbia. Magyar fordításban többnyire kevélységgként használják, de gyakori még a gőg, elbizakodottság szinonimája is. A latin szó eredete egyértelműen rokonságot mutat a római *superbus* kifejezéssel, gyakran használt szinonimája még a *hūbrisz* is, utalva ezzel a már emlegetett történelmi kapcsolatra és folytonosságra az antik morális elgondolások és a katolikus erkölcsiség között. A superbia bűnének lényege köznapi értelemben önmagunk mások fölé emelése, mely gyakran

ellentétben áll a személy valós helyzetével és szerepével (vö. a pszichológiai nárcizmus definíció fantázia- vagy viselkedésbeli nagyizolásra vonatkozó kitételével). Az önbecsülés olyan eltúlzásáról van szó, mely az önismeret hiányából vagy hibás működéséből adódik. A superbia filozófia értelmezése gyakorlatilag abból áll, hogy a „por és hamu ember” az Isten által meghatározott helyzeténél többre tartja magát, adott esetben isteni jellegzetességek és szerepkörök betöltésére való hajlam, ilyen szerepekben való tetszelgés (ld. pl. a római császárok önmaguknak tulajdonított isteni mivolta). A superbia bűnére jellemző még a mértéktelen dicséretvágy, tetszelgés, eltúlzott kitűnni vágyás, önmagunk fontosságának túlértékelése, dac, hálátlanság, önfejlőség, mások hibáinak felnagyítása és kigúnyolása és a hiúság. A katolikus katekizmus szerint a superbia bűnének legsúlyosabb változata a gőg, mely Isten szemében kifejezetten gyűlöletes (Szent István Társulat, 2006). A kevélység a főbűnök legsúlyosabbika, mert egyrészt a személy önmagát Isten fölé helyezi (ezzel részben meg is szegve a tízparancsolat idevonatkozó tiltását) másrészt pedig a többi főbűn megjelenésének táptalaja. Peter Bisnfeld, német származású püspök a 16. században teológiai kutatásai nyomán minden bűnhöz párosított egy azt leginkább megszemélyesítő démont (Bloomfield, 1952), így a kevélység démona maga Lucifer lett. Lucifer volt az a lázadó angyal, aki saját szándékait és elképzeléseit a világról Isten elrendelése fölé helyezte, gyakorlatilag fellázadva ezzel Isten ellen, ami nyomán kiűzetett a mennyországból és a pokolba száműzték. Lucifer minden démonok atyja és a gonoszság alapvető forrása, ami rendkívül jól szemlélteti, hogy a katolikus hitélet és morál mennyire súlyos bűnnek tekinti a superbiát. Éppen ezek miatt, a katolikus katekizis a kevélységet halálos bűnnek tekinti, mert az ateizmus forrása.

A superbia bűnének szerepe mélyen áthatotta a középkori gondolkodást, erről tudósít, hogy többek között Dante Isteni színjátékában is: a kevély emberek büntetése az volt, hogy súlyos köveket kellett cipelniük a hátukon, hogy sose egyenesedhessenek ki teljesen (Dante korában úgy vélték, hogy a kevély ember már testtartásából is könnyen felismerhető, mivel mindig peckesen jár, 'fennhordja az orrát'). A Biblia is számos helyen tesz utalást a superbia bűnére és következményeire, például Góliát elbizakodottsága és bukása kapcsán vagy a bábeli torony építésének és összeomlásának kapcsán, melyben az építők el kívánták érni Istent és a mennyek országát, de Szodoma, Gomorra és Ninive bukása is gőgösségükből eredetetzethető. Összefoglalva elmondható, hogy a superbia fogalma már explicit módon és részletekben menően elemezve feltárja a tagadhatatlan hasonlóságait a kortárs nárcizmus definíciókkal. Itt már többről van szó azonban, mint az Isten iránti alázat megtagadásáról: a főbűnök definíciója és jellege szinte teljes mértékben megegyezik a személyiségpszichológia vonáselméleti elképzelésével (azaz, hogy minden ember rendelkezik bizonyos személyiségjellemzőkkel,

melyek dimenzionális jellegűek, ezek kombinációi pedig képesek kiadni különböző személyiségtípusokat). A katolikus katekézis nagyon súlyos jellemzőnek tekinti a superbiát, mely képes az egész személyiséget morális értelemben negatívan befolyásolni és tévútra vinni (vö. a hindu mada koncepció „toxikus” jellegével), ezért halálos bűn. Ami egyháztörténeti szempontból azonban még jelentősebbnek tűnik, az az ateizmussal kapcsolatos megfogalmazás: bár a vallás fő feladata alapvetően a megfelelő morális hitélet biztosítása a megváltás elérése érdekében, a superbiából adódó esetleges ateizmus hosszú távon már magát az egyházat és annak működését is képes lehet felszámolni. Erre pedig a katolikus egyháznak reagálnia kellett: az egyik ilyen a reakciót nevezzük *inkvizíciónak*.

4. AZ INKVIZÍCIÓ SZEREPE AZ ERKÖLCSI NORMÁK MEGÍTÉLÉSÉBEN

A következő évszázadok népvándorlási hullámai után kialakultak az első középkori európai nagyhatalmak (pl. Frank Birodalom, Német-római Császárság, stb.), melyek a fokozatosan erősödő római katolikus egyházal több ízben ellentétbe kerültek – elsősorban közigazgatási és adminisztratív szerepköreik kapcsán. A 11. században lezajlott konfliktust a pápaság és a világi uralkodók – főként német-római császárok - között (invesztitúra harcok) az 1122-es wormszi konkordátum zárta le. Ekkortól *„Európában megszilárdult az egyház hatalmi helyzete”* (Heussi, 2000). Bár a konfliktus támadásként érte az egyetemes római katolicizmust, az *„egyház ezen felbátorodva még nagyobb jelentőséget tulajdonított magának”* (G.R. Evans, 2003). Tehát a vita bár lezajlott, mégis még mindig magában rejtette a további ellentét kiéleződését. A Rómában székelő pápaság továbbra is - sőt megerősödve -, mint világi hatalom is szerepet játszott az európai politika történetében. Azonban az egyház ekkortól már nem csak külső ellenségei miatt kellett aggódjon, ugyanis a belső széthullás szele is felütötte ez idő tájt a fejét. A germán arianizmus óta nem alakultak ki jelentősebb szekták, csupán néhány társtalan eretnek fordult szembe az egyházal. Azonban a 12. században e fronton változás következett be. Ezt a változást a *katarok*² és a *valdensek*³ szektájának megjelenése okozta. A szekták hívei főként a nemesség, a gazdag polgárság, a papság és a szerzetesség tagjai közül kerültek ki. A mozgalmak lényegében nem ellenségesen léptek fel az egyház vagy a pápa ellen, hanem a követői inkább a saját lelki üdvösségük érdekében fordultak el az egyetemes egyház felől, amely ekkoriban inkább a világi ügyekkel

² A katarok vagy újmanicheusok jellegzetessége főként a szigorú aszkézis volt (Heussi, 2000).

³ A valdensek Petrus Valdes lyoni kereskedő eszméit követve a szegénység eszméit kezdték követni. A szekta eszmei kialakulására hatással volt Szent Alex legendája és a nemzeti nyelven hozzáférhető evangélium (Heussi, 2000).

foglalkozott. Azonban az egyház ezt akkor sem nézhette tétlenül, hamarosan fel is lépett ezen szakadár mozgalmak ellen (Heussi, 2000). A fellépés fő oka a katolicizmus által képviselt egység megtörése volt. Viszont véleményünk szerint más okok is rejtőztek az egyház fellépése mögött. Meglátásaink szerint nemcsak hatalmi befolyásuk megőrzése volt a cél, hanem az általuk képviselt erkölcsi normák megvédése is.

III. Ince pápa nevéhez fűződik az előbb említett két mozgalom elleni nyílt harc kezdete. Az eretnekek mozgalmát több fajta eszközzel próbálta visszaszorítani: szerzetesrendeket alapított, létrehozta a pápai inkvizíciót.⁴ Azonban tudta nélkül a valdensok 1184-es veronai zsinaton való kiközösítésével (G.R. Evans, 2003), majd az 1201-ben a *humiliátusok* rendjének megalapításával csupán táptalajt adott a 13. században bekövetkezendő további változásoknak. A koldulóbarátok (*fratres mendicantes*) rendjeinek kialakulásában például a valdens eretnekség meghatározó szerepet játszott, mondhatjuk, hogy „a valdens mozgalom egyházon belüli folytatói voltak” (Heussi, 2000). Bár így a későbbi Szent Domonkos által alapított domonkosok rendje is a valdens hagyományokból épült ki, mégis ez a szerzetesrend vette ki legnagyobb mértékben a részét „az eretnek tanok megcáfolásában, illetve az eretnekek jó útra térítésében” (Heussi, 2000). Ezen változások távolabbi következményei megtalálhatóak mind a lollardok, mind a cseh husziták mozgalmában is (G.R. Evans, 2003). A pápai inkvizíció felállításának a jelentősége az, hogy míg eddig az egyházon belül különböző módon történt az eretnekek elleni fellépés, mostantól egy állandó bíróság jött létre a szakadár mozgalmak és eretnekek felkutatására és elítélésére (Heussi, 2000). Tehát az egységesítésre való törekvés mellett itt már más célok is tetten érhetők. Ilyen például az erkölcsi normák ellenőrzésére való törekvés. Tudniillik, az erkölcsi tisztaság megőrzése lényeges szerepet játszott az inkvizícióban. Ezen törekvésekben egyértelműen megjelenik az egyház bizonyos erkölcsi normák felett tanúsított magatartása. Tehát mondhatjuk, hogy az egyház az inkvizíció esetében a morális értékek megóvása érdekében lépett fel, elnyomva ezzel az eltúlzott individuális megnyilvánulás lehetőségeit (vö: *superbia* főbüne). Így történhetett meg az, hogy az eretnek mozgalmak eredményeként létrejött egy olyan egyházi intézmény, amely már sokkal nagyobb mértékben tarthatta ellenőrzés alatt a széles néptömegeket (Heussi, 2000). Következésképpen láthatjuk, hogy az individualizmusra tett törekvések milyen falakba is ütköztek a középkor ezen idejében. A pápaság intézménye egyik konfrontációból kikerülve, majd egy belső válságba esve nagyszerű eszközökkel tartotta meg

⁴ Az inkvizíció a hit és az erkölcs tisztaságának védelmére létrejött egyházi bíróság a középkorban, amelynek fő feladata az eretnekek, valamint a nagyobb eretnek mozgalmak elítélése volt.
(<http://lexikon.katolikus.hu/I/inkviz%C3%ADci%C3%B3.html>) (2013.01.27)

világi hatalma mellett erkölcsi hatalmát is. A belső széthúzásra még nagyobb ellencsapást mért, ami bizonyos mértékben sikerrel is járt. De vajon szükséges volt-e ez a - mai szemmel nézve - drasztikus fellépés? Mint az előbbieken említettem, elsősorban az erkölcsi tisztaság megőrzésének okából indultak el az inkvizíciós perek. Tehát a katolikus egyház „nagyhatalmi szerepének” megóvása mellett a lelki tisztaság is ürügye volt a „tisztogatásnak”. Viszont Valdes – valdens mozgalom vezetője - éppen hogy „*kínosan ügyelt arra, hogy a valdensek ne őt, hanem Krisztust tekintsék vezetőjüknek*” (G.R. Evans, 2003). Tehát a fellépés mondhatni indokolt volt abból a szempontból, hogy az évszázadokon keresztül megteremtett egységet megőrizzék, azonban az erkölcsi rend feletti örködés szempontjából indokolatlan, sőt a jövőre nézve ártalmas volt. Tehát az inkvizíció intézménye a morális értékek védelmének látszatával – még ha kétségtelen, hogy tevékenységük ez irányú is volt részben – próbálta és „kényszerítette ki” belső egységének és ezáltal hatalmi pozíciójának megőrzését.

5. A REFORMÁCIÓ, MINT A MORÁLIS-ETIKAI HAGYOMÁNYOKHOZ VALÓ VISSZATÉRÉS

A reformáció, vagy pontosabb kifejezéssel élve a konfesszionalizmus⁵, valamint ennek előzményei lényeges szerepet játszanak témánk szempontjából. Hiszen a reformáció nemcsak kulturális téren hozott alapvető változásokat, hanem több generáció gondolkodását is alapvetően átalakította. Láthatjuk, hogy a „*XV. és XVI. században Európa nyugati fele gyökeres változásokat élt át*” (G.R. Evans, 2003). A változások főbb következményei „*a nyugati egyházi egység megbomlása, az evangéliumi egyházak létrejötte és megerősödése volt*” (Heussi, 2000). Ennek eredményeként magától értetődően az erkölcsi normák esetében is változások történtek. Először is fontos megvizsgálunk, milyen folyamatok előzték meg e szélsőséges kultúr- és eszmetörténeti változásokat. Többnyire három személyt szoktak megemlíteni a reformáció előfutáiraiként: John Wyclif oxfordi professzort, Husz Jánost prágai professzort és papot (G.R. Evans, 2003), valamint Girolamo Savonarola firenzei szerzetest. Számunkra az első két személy szerepének megvizsgálása lényeges.

John Wyclif (kb. 1320-1384) oxfordi professzor és a lollard mozgalom alapítója. Ő maga tudományos szempontok alapján vizsgálta meg kora leglényegesebb vallási kérdéseit. Felhívta a figyelmet nemcsak az egyházon belüli egyenlőtlenségekre és „*a pápák egyre növekvő politikai*” (G.R. Evans, 2003) ambíciójára, valamint a Szentíráshoz való

⁵ konfesszionalizmus: felekezetiiség, a reformációra használt modern kifejezés, amely a vallásfelekezetek hitvallását örökös érvényűnek tartja (<http://www.kislexikon.hu/konfesszionizmus.html>) (2014.01.27.)

viSSzatérésre, hanem az egyre terjedő morális felsőbbrendűség-képzetere is. Wyclif viszont mindenekelőtt itt a szerzetesekre és a barátokra gondolt az erkölcsi felsőbbrendűség esetében (G.R. Evans, 2003), hiszen ők voltak azok, akik azt hangoztatták, hogy ők közelebb járnak Istenhez, hiszen életüket az ő szolgálatára adták. Itt viszont ellentmondásba kerülhetünk, hiszen a szerzetesek kicsapongó élete, valamint előljárójuk politikai karrierének az építése is az okai voltak az egyházon belüli reformtörekvéseknek. Másrészt érthető az angol nép fellépése a pápaság ellen, amely különböző előjogokkal ajándékozta az angliai szerzetességet (Heussi, 2000). Azonban itt mégis csak az erkölcsi normák megítéléséről Wyclif által kialakított ideológia játszik vezető szerepet. Tehát ebben az esetben egy laikus fellépését láthatjuk az „egyházi felsőbbrendűséggel” szemben. Nem véletlen, hogy Wyclifet 1377-ben eretnekké nyilvánították (Orosz, ifj.Barta és Angi, 2006), aki ekkora egy egész mozgalmat tudhatott már maga mögött. Azonban ezzel nem tört meg a Wyclif által alapított reformmozgalom térnyerése. Husz János tovább terjesztette Wyclif tanait Csehországban. Azonban míg Wyclif békében, plébániáján élhette le életét, addig Husz János a konstanzi zsinaton (1414-18) máglyahalálra ítélték (Heussi, 2000). Tehát láthatjuk, hogy a katolikus egyház még a morális szakadék szélén is milyen intenzitással lépett fel az általa képviselt erkölcsi normákat kritizálók ellen. Ezen eseményekkel kapcsolatban lényeges felhívni a figyelmet az egyházi intézményrendszer gyors válaszreakciójára. Az egyház erkölcsi megkérdőjelezése ekkor még súlyos következményeket vont maga után. Tehát itt is nyomon követhető az egyetemes egyház törekvése az erkölcsi normák feletti ellenőrzésért. Azonban ezen események nem hátráltatták, hanem inkább még jobban felgyorsították a majd csak a 16. század elején bekövetkező egyházi változásokat, azaz a reformáció folyamatát.

Mint ahogy az előbbiekben említettük, a reformáció előfutárainak munkássága alapjaiban meghatározta az 1500-as évek elején bekövetkező, már visszafordíthatatlan változásokat. Ekkora a *„katolikus egyház egysége meggyengült, jelentősége nagymértékben csökkent”* (Heussi, 2000). Az értékvesztés mögött temérdek okot találhatunk. Ezek közül a 16. század elején elsősorban az egyházon belüli etikai romlás került a reformerek látóterébe, akik főként a *„a politikai szereplőként megjelenő pápaság erkölcsi és politikai hanyatlását”* (Orosz, ifj.Barta és Angi, 2006) vizsgálták. Kiváltképp az ún. reneszánsz pápaság⁶ hibáira hívták fel a hívek figyelmét. Közülük is nevezetesen VI. Sándor és II. Gyula pápa személye kavarta fel legjobban az állóvizet. Az ő regnálásuk idején burjánzott el legnagyobb mértékben a

⁶ Reneszánsz pápáknak nevezzük V. Miklóstól (1447-1455) X. Leóig (1513-1521) a pápákat, akik regnálása alatt az egyetemes egyház drasztikus válságba került a korrumpálódás (simonia, hivatalok halmozása, búcsúcédula árusítása) miatt.

*simonia*⁷, az alsópapság és a szerzetesek romlása (Orosz, ifj.Barta és Angi, 2006), az egyház mértéktelen korrumpálódása. VI. Sándor pápa (1492-1503 Rodrigo Borgia) példának okáért fiának, Ceasare Borgianak több egyházi tisztséget is jutatott (Heussi, 2000). Tehát ebben az esetben is az erkölcsi romlásnak a kritizálását láthatjuk. Itt azonban már nem az egyház ellenőrző szerepéről beszélhetünk, hanem az egyház erkölcsi kritizálásáról. A reformerek már nagy nyilvánosság előtt vállalták eszméiket, kritizálták az egyetemes egyházat, amiért egy évszázaddal ezelőtt Husz Jánost még megégették. Tehát drasztikus változásnak tekinthető ez az esemény, hiszen olyan folyamatoknak lehetünk tanúi, amelyeket már az egyetemes egyház se tudott féken tartani, amely ekkora olyan erkölcsi mélypontra jutott, amelyből nagyon nehezen tudott a későbbiekben majd felállni. Azonban mint a legtöbb történetnek, ennek is két oldala van. A reneszánsz pápaság vallásos szemszögből nézve romlott volt, de a reneszánsz ideológiáját követők szempontjából azonban az újítást, valamint az innovációt jelképezte. Hiszen igaz, hogy a pápák, és ennek hatására az érsekek és püspökök is egyre kevesebbet foglalkoztak a hívők lelki gondozásával, azonban annál nagyobb hangsúlyt kapott a művészetek támogatása, könyvtárak alapítása, egyházi építkezések protezsálása. Tehát az egyház egyre inkább a mecénás szerepét vette fel. Ezzel azonban együtt járt, hogy a hitéleti szerepéből veszített. Természetesen nemcsak a pápák (és egyházi előjárók) elvilágiasodása tekinthető a reformtörekvések okainak. Az egyház egyre növekvő visszaélései is megbotránkoztatták a híveket. A visszaélések főként a szentek *reliquiáival*, valamint a búcsúval kapcsolatban történtek. Ezek is visszavezethetőek a pápaság erkölcsi hanyatlásához, amelyek a búcsúk széleskörű hirdetésében és az egyházi építkezésekben figyelhetőek meg. Hiszen az egyház pont azért kezdte el árusítani a *búcsúcédulákat*⁸, hogy finanszírozni tudja egyre nagyobb mértéket öltő építkezéseit. (Orosz, ifj.Barta és Angi, 2006). Rotterdami Erasmus, a kor egyik legnagyobb gondolkodója is hasonló kritikákat fogalmazott meg az egyház elleni írásaiban: *Jövedelemhalászat* (1522), *Jámbor zarándoklat* (1526). A címek beszédesek: Erasmus mindkét műben az egyház romlására hívja fel a figyelmet, különösen a zarándoklat és a szentek fölöslegességére (Erasmus, 2012). Azonban mint látni fogjuk, mindezen reformtörekvések nem feltétlenül az újítást fogják magukkal hozni, hanem inkább a hagyományokhoz való visszatérést, tehát a lelki, valamint erkölcsi tisztaság eszméjét. Ez még inkább alátámasztja azt a feltevésünket, miszerint itt már nem az egyház ellenőrzése dominált az erkölcsi normák felett. Itt már a hívek, valamint gondolkodók kezdték meg az újítást az

⁷ simonia: papi tisztségek pénzben való vásárlása (<http://lexikon.katolikus.hu/S/sim%C3%B3nia.html>) (2014.01.27)

⁸ Az egyház által árusított bűnbocsánati lehetőség. A hívő a cédula megvételével megváltotta a zarándoklatot, amely összeg így támogatta a Szent Péter katedrális építését (Orosz, ifj.Barta és Angi, 2006).

erkölcsi tisztaság felé reagálva az egyház személyközpontú individualizációs tendenciáinak a morális értékekre tett hatására.

A reformáció folyamatát Luther Márton fellépése indította el (1517), amely ezzel „*más országokban is felszabadította a reformátori erőket*”(Heussi, 2000), amelyeket eddig sikerült az egyháznak valamilyen szinten kordában tartani. Azonban a reformáció sem tudott egységes maradni. A következő évtizedekben több felekezet alakította ki hitvallását, majd egyházi szervezetét. A fontosabbak ezek közül is az evangélikus, a református és az anglikán egyház lett (Heussi, 2000). Tehát teológia viták és további eszmék formálódása vezetett a felekezetek kialakulásához. Témánk szempontjából azonban Luther Márton személye, valamint munkássága a meghatározó. Ha értékelni akarjuk Luther életművét annyit mondhatunk, „*hogy az általa tett előrelépés rendkívüli volt*” (Heussi, 2000), akkor is, ha a reformáció ennél sokkal komplexebb esemény. Azonban fontos látnunk, hogy milyen gondolatok vezették el a kezdetben jámbor szerzetest az egyetemes egyházat megreformáló újtóig.

Luther Márton személye és „*egyéni teológiai fejlődése*” (Heussi, 2000) alapozta meg a reformáció kezdetét. Röviden a reformáció egyik fő jelszavából érthetjük meg Luther célját, ami a „*hit által való megigazulást*” (G.R. Evans, 2003) hirdette. Ebből kiindulva fogalmazta meg maga Luther is, hogy „*Isten előtt csak a személyes hit számít*” és csupán a „*jó cselekedetek által senki sem juthat a mennyországba*” (G.R. Evans, 2003). Vallási alapelvei továbbá a Róm, 1,17 nyomán azt képviselték, hogy „*Isten igazságosságának biblia fogalma nem az elítélő és büntető Isten haragját, hanem az isteni könyörületet és szeretetet jelenti*” (Heussi, 2000). Tehát Luther elsősorban erkölcsi alapokra helyezte vallási alapelveit. Ezek a gondolatok csak tovább erősítették azon egyházellenes törekvéseket, amelyeknek alapja a korábbiakban említett egyházi szolgáknak túlzott hatalmából eredeztethető. Tehát a kiindulópontja a vitának megint csak erkölcsi nézetekre vezethető vissza. Azonban ebben az esetben már tisztán látható az egyetemes egyház tévedéseiből adódó erkölcsi bűnössége. De milyen következményekkel járt e változás mind az egyház, mind a nyugati kultúra történetében? Mondhatjuk, hogy a reformáció egy máig tartó kulturális szakadékot teremtett a kereszténységen belül. Míg manapság „*a többi vallás követői legtöbbször egymás mellett vagy egy közösségben élnek*” (G.R. Evans, 2003), addig a keresztények eltávolodtak egymástól. És ez az erkölcsi értékek változását is magával hozta.

Mindent összevetve az egyetemes katolicizmus eszmei egységének megtörése teljesen új gondolatok és eszmék megjelenését eredményezte. Ám itt megint felhívnanánk a figyelmet arra, hogy ez nem az innováció és a teljes átalakítás gondolatának alapját jelképezi, hanem inkább a hagyományokhoz való visszatérést. Például a reformáció hatására született meg a

puritanizmus, amely az eddigi ideológiával szemben az erkölcsi tisztaság és egyszerűség elvét követte, amely eszmeiség a nárcizmus 20. századi társadalmi szempontú kutatóinak is példaértékű volt.

6. RÓMA VÁLASZA A REFORMÁCIÓRA ÉS AZ ÚT A FELVILÁGOSODÁSIG

Ahogy az előbbieken említettem, a reformáció széleskörű hatást váltott ki Európa szerte és merőben megrengette az addig stabilan álló nyugati katolicizmust. Tehát az egyháznak lépnie kellett. Ezért nem sokkal a reformáció terjedése után elkezdte az ellenreformáció és a rekatolizáció folyamatát, amelyeknek alapjai a katolikus megújulásból eredeztethetők. A reformkezdeményezés azoktól a területektől érkezett először, ahol nem tudott olyan sikeresen elterjedni a reformáció: Spanyolország, Itália, és a délnémet tartományok (Orosz, ifj.Barta és Angi, 2006). Annyira erősnek mondható ez a megújulásra való törekvés - amit ezen országok vallási vezetői a katolikus egyház berkein belül képzeltek el – hogy például a „*Spanyolországból kiinduló újszerű, [morális-szerk.] szigorú katolicizmust az egész pápás egyház magáévá tette*” (Heussi, 2000). Tehát itt is egy alulról jövő kezdeményezés határozta meg a változás kezdetét, mint a reformáció esetében. Ez a változás a *trentói (tridenti) zsinaton (1545-1563)* csúcsosodott ki, ahol Róma törekvései a reformációval szemben határozott alakot öltöttek. Sok szempontból sikeresen tekinthetjük ezt az egyetemes zsinatot, ugyanakkor megannyi kérdésben az egyház álláspontját csak még távolabb vitte a protestánsok ideológiájától. Például ekkoriban nyilvánította a katolikus egyház „*a teológiaoktatás hivatalos összefoglalójává Aquinói Szent Tamás Summa Theologiae című, a XIII. században írt művét*” (G.R. Evans, 2003). De még jobb példa a makacs ellenállásra, „*hogy a pápa 1542-ben Rómában is megalakította az inkvizíciót, Szent Officium néven, amely hajtóvadászatot indított itáliai protestáns személyek ellen*” (Orosz, ifj.Barta és Angi, 2006). Tehát megint csak a hagyományokhoz való makacs ragaszkodásnak lehetünk tanúi. Azonban több tekintetben nagy változásoknak is magával hozott e reformzsinat. A zsinaton hozott döntések az egyházi életben több változást is maguk után vontak, legjelentősebb határozatai az eddig megtűrt visszaéléseket véglegesen megszüntette. Több mű is világot látott a zsinat hatására, ilyen volt például okáért a *Professio fidei Tridentinae*, amely „*egy olyan hitvallás, mely a pápa iránti engedelmesség esküjét is tartalmazza*” (Heussi, 2000). Természetesen ezek csak kiragadott példák, több más határozat (*canonica visitatio, Tridenti index*) is született a zsinaton, amelyek más téren is változásokat hoztak. A témánk szempontjából azonban a pápához való hűség visszaállítása játszik vezető szerepet. A reformációt egy elfordulásnak tekinthetjük az addig

egységes hittől, ami így teljesen új eszméket generált. De mint láthatjuk, a katolikus ideológia itt is a jól bevált módszerével élve, az erkölcsi normák feletti hatalmát gyakorolva próbálta visszanyerni régi hatalmát. Ezt tetten érhetjük a pápai hűség megerősítésében. A pápa, mint az apostolok utóda, a világon Isten első és legfontosabb híve, tehát a jámbor keresztényeknek kötelességük tisztelettel adózniuk neki. Tehát itt is az erkölcsi nyomás hatásai mutathatóak ki. Mint majd láthatjuk, ez az eszköz bizonyos mértékben be is vált. De vajon miért ezzel az eszközzel élt az egyház? Erre a kérdésre az erkölcsi felsőbbrendűség adja meg a választ. Mivel az egyházban a megújulás után a „*reneszánsz pápaságot egyházi pápaság váltotta fel*” (Heussi, 2000), így újra képbe jött az erkölcsök feletti rendészeti szerepe az egyháznak. Ezt hangoztatták az egyházi hagyományok egyre növekvő tiszteletével, valamint a különféle új kongregációk és szerzetesrendek alapításával, sőt a művészettel is, gondolok itt a barokk propaganda jellegű szerepére (Heussi, 2000). Ebben a megújulásban, valamint az egyházhoz való törhetetlen hűség reprezentálásában a Loyolai Szent Ignác által alapított spanyol területekről származó jezsuita rend érte el a legnagyobb sikereket. Jelszavuk, a 'Mindent Isten nagyobb dicsőségére' (*omnia et maiorem Dei gloria*) tisztán mutatja az egyház magatartását ebben a korban (Orosz, ifj. Barta és Angi, 2006). Tehát a katolikus egyház ellenreakcióként fellépett a szakadás ellen, de vajon milyen sikereket könyvelhetett el magának ez az újszerű törekvés?

A katolikus egyház azon törekvését, amellyel a híveket próbálta visszatéríteni a Róma által vallott igaz hitre ellenreformációnak nevezzük. Ezen törekvés sok helyen nagy sikerrel is járt, példaként vehetjük országunk egyháztörténetet a tárgyalt korszakban. Hazánkban a 16-17. századi reformációs hullám eredményeként a magyar lakosság többsége áttért a kálvinista (református) hitre. Azonban a 18. század végére, az ellenreformáció és a rekatolizáció eredményeként „*a magyar korona országainak 10 millió lakosából 49% volt latin szertartású katolikus*” (Katus, 2010). Azonban voltak olyan országok is, ahol nem járt ilyen sikerrel ezen kezdeményezések. Valahol vallási harcokat okozott a reformáció, így megosztva vallásilag az ország lakosságát (Franciaország, Németalföld). És volt ahol a reformáció hatására teljesen elfordultak Rómától (Anglia, Svédország), ezzel megszakítva a több évszázados egységet. Mindenesetre határozottan állíthatjuk, hogy a nyugati katolikus egyház fellépése bizonyos mértékben és egyes területeken eredményes volt. Azonban elveszett a hagyományos egyházi egység, és egy olyan új eszmékkel tarkított fejlődő kor vette kezdetét, amit már a katolicizmus konzervatív törekvései sem tudtak már meggátolni.

7. A FELVILÁGOSODÁS ÉS AZ EGYHÁZ SZEREPÉNEK A MEGVÁLTOZÁSA

Az előző évszázadok vallásháborúi lezárásának időpontját a „dicsőséges forradalomhoz” (1689) és III. Vilmos angol király toleranciátörvényéhez szokták kötni. Ekkortól egy új kor vette kezdetét mind egyháztörténeti, mind kultúrtörténeti szempontból, ami már egészen máshogy áll hozzá az egyházhoz - gondolok itt nemcsak a katolikus, hanem a többi protestáns egyházra is - és annak a világi életben betöltött szerepéhez (Heussi, 2000). Az előbbieken említett Anglia esetében például J.A. Cramb szerint *„az önmegvalósításra irányuló céltudatos törekvés és saját koruk kezükbe vétele kerítette hatalmába az egész nemzetet”* (Cramb, 1915 idézi van Leeuwen, 2010). Gondolhatunk itt az Angliában bekövetkezett forradalomra és annak pusztító hatásaira, amelyek az emberekben *„tartós vágyat ébresztettek a vallási ellentétek félretételére”* (Heussi, 2000). Tehát ismét egy olyan alulról induló kezdeményezést láthatunk, amely az erkölcsi értékek tekintetében fogalmazta meg az egyház fennhatósága alól való kiszakadást. A politikai életben is már kevesebb szerepet kaptak a vallási kérdések. Az uralkodókat már kevésbé a vallási okok vezették háborúba, hanem inkább már a területszerzés vágya. De vajon minek köszönhető ez a hirtelen történt változás? Nem másnak, mint a 17. - de még inkább a 18. században - elterjedt *„új, a hagyományoktól független világ és életszemléletnek”* (Heussi, 2000), azaz a felvilágosodásnak.

A felvilágosodás természetesen nemcsak a vallási életre volt hatással. A kultúra és a művészet szinte minden ágába belefolyt. Azonban fontos leszögeznünk, hogy hatásai csak bizonyos társadalmi rétegekben terjedt el. Főként az olvasott réteg, azaz az értelmiség és az uralkodói körökben ért el sikereket ezen új eszme. Azonban így is hatalmas hatással volt a kor szellemére. A felvilágosodás nyomán születik meg mind az empirizmus, valamint a racionalizmus eszméje, valamint a tudósok ekkor kezdik megírni első összegző enciklopédiáikat (Didero, d'Alembert). Tehát jelentőségét eszmetörténeti szinten hasonlíthatjuk a reformációéhoz, azonban hatásai egészen másként befolyásolták a kor emberét. A vallási életben főként az olvasott néprétegek tudásának kiszéledése, valamint ebből következően az új gondolatok megjelenése hozott változást. Ez azonban már az egész társadalmat befolyásolta. Először az értelmiség körében történt *„szellemi átrendeződés az egyház kulturális megítélésében”* (Heussi, 2000). Azonban a vallási konfliktusok, a sokasodó háborúk és forradalmak hatására ez a gondolat egyre nagyobb mértékben kezdett elterjedni a társadalom többi rétegében is. Ezekben a változásokban nagy szerepet játszott a szabadság eszméje. *„John Dunn, kiváló-Locke monográfiák szerzője [...] azt a racionalista individualizmust tekinti a szabadság-filozófiák szellemi ősenek, mely a transzcendencián*

alapuló tanításokhoz hasonlóan az igazság egyetemes érvényességében hisz” (Ludassy, 2007). Tehát a szellemi fejlődés kialakította azt a szabadság eszményt, amely így nagy befolyással bírt az egyház életére. Ezek a történetek természetesen hatást gyakoroltak a római katolikus egyház mind belső és külső hatalmi viszonyaira. Ez magával hozta a szerzetesek - főként a jezsuiták (jezsuita rend pápai felszámolás, 1773) - hanyatlását, valamint az egyház jelentőségének csökkenését (Heussi, 2000). Akadnak így is példák arra, hogy egy állam egyházi alapokra építse fel alkotmányát. Az Egyesült Államok esetében olyan puritán hatásokat találhatunk, amely őszövétségi alapokon nyugszik (van Leeuwen, 2010). Tehát itt tisztán látszik a puritanizmus eszméinek közvetlen szerepe, amely az utókorra is jelentős hatással bír. Azonban a francia forradalom eszméje vallási szempontból „*az ész szuvenaritásán alapult és de facto jól megvolt Isten létezésének hipotézise nélkül*” (van Leeuwen, 2010). Tehát Európában megtörtént az a változás, amelyet a katolicizmus évszázadokon át hátráltatott. Megszületett egy olyan társadalom, amely már nem igényelte semmilyen egyház, avagy vallási irányzat ellenőrzését. Ellenőrzés alatt főként az erkölcsi normák feletti kontrollra gondolok itt is. Így egy olyan „gondolkodásban szabadabb” kor következett, amelynek emberei már a saját erkölcsük ellenőrzését vállalva próbálták tovább építeni mind a világ-, mind a vallási kultúrát.

8. ELSZAKADÁS AZ EGYHÁZTÓL: A SZEKULARIZÁCIÓ IDŐSZAKA

A 19. századot vallási szempontból nevezhetjük a végleges szakadás időszakának. A téma kutatói - egyházi terminussal élve - ezt a szakadást *szekularizációnak*⁹ szokták nevezni. Bár a 19. század elején tanúi lehetünk az egyház, ezen belül is a katolicizmus meglepetésszerű fellendülésére. Azonban az újjáéledés továbbra sem a fejlődést volt hivatott szolgálni, „*a pápaság ugyanazt azt a politikai irányvonalat követte, amelybe az egyházellenes felvilágosodás és a francia forradalom sodorta: határozottan szembehelyezkedett a forradalom és általában a modern kultúra törekvéseivel*” (Heussi, 2000). Tehát megint a hagyományokhoz való rendületlen ragaszkodást választotta a katolikus egyház törekvései elérésére. Ez azonban ebben a dinamikusan fejlődő korban már nem volt elég arra, hogy a szabad gondolkodás birtokában lévő, az egyháztól elfordult híveket visszacsábítsa. A korszak egyik legjelentősebb pápája, IX. Pius (1846-1878) ugyan próbálta összeegyeztetni a liberalizmus és az egyház álláspontját, de ez a törekvése nem járt sikerrel. Tovább rontotta a

⁹ szekularizáció: vallási javak és normák kisajátítása az állam részéről, általános elvilágiasodás (<http://lexikon.katolikus.hu/S/szekulariz%C3%A1ci%C3%B3.html>) (2014.01.28)

helyzetet a pápaság 1854-ben kiadott „*Ineffabilis Deus*” bullája, amely „*a vallás, a tudomány, a politika, a gazdasági élet „tévelygéseit” ítélte el 80 pontban*” (Heussi, 2000). Következésképpen az előbbiekből levonva, nem láthatunk semmilyen tendenciát a kompromisszum felé az egyház részéről. Így senkit nem érhetett váratlanul az, hogy az alakulóban lévő európai nemzetállamok próbáltak kibújni az egyház felügyelete alól, így véglegesítve az állam és egyház végérvényes szétválasztását. Kimondhatjuk, hogy ez a szekularizációs folyamat egy olyan hullámat indított el egész Európában, amely visszafordíthatatlanná vált (van Leeuwen, 2010). A szekularizáció folyamata különböző módon zajlott le országoként. Német területeken, valamint Poroszországban a fejedelmi kormányzat megerősödése volt az első lépés az elszakadás felé. Ebből alakult ki az új fejedelmi egyházkormányzat, amely értelmében a fejedelem már nem „*államfői mivoltában az egyházkormányzat feje, hanem legmagasabb rendi méltóságként*” (Heussi, 2000), tehát államegyház helyett immár fejedelmi egyházként funkcionált az adott tartomány egyháza (Heussi, 2000). A későbbiekben ezen folyamat eredményeként valósult meg a 19. század 70-es éveiben a Bismarck kancellár által kezdeményezett állam és egyház nyílt kulturális harca, azaz a *Kulturkampf*. Röviden ezen „harc” során a Bismarck vezette Poroszország a maga hatáskörébe vonta például a házasságkötést, megszüntette a kereszteleési kényszert, így gyengítve az egyház fennhatóságát világi ügyekben (Heussi, 2000). Tehát ebben az esetben egy kulturális harcban nyilvánult meg az elszakadás folyamata. Az Egyesült Államok esetében egy merőben más útról beszélhetünk. Az állam és az egyház szétszakadásával ott mondhatni bizonyos sikereket értek el. Az egyház ugyan elvesztette politikai hatalmát és „*cselekvési köre vallási kérdésekben csak a külső ügyekre korlátozódott*” (Heussi, 2000), azonban ennek köszönhetően az állam nemhogy veszített keresztény jellegéből, hanem még inkább erősödött a társadalmon belül a keresztény erkölcsiség (Heussi, 2000). Ezen két példa véleményünk szerint jól mutatja az állam és egyház közötti 19. századi kapcsolatot, amely máig érezteti hatását. Természetesen a többi államban is bekövetkezett az elválasztás, mindenütt változó sikerrel és intenzitással. Tehát Európa kialakulóban lévő, vagy már kifejlődött nemzetállamainak hívei teljes mértékben önállóságot gyakorolhattak mind vallási, és ebből következően mind erkölcsi szempontból. Azonban ez nem zárta le végleg a folyamatot. Weizsacker szerint a „*szekularizmus következményei kikényszerítik a kereszténység kérdését*” (van Leeuwen, 2010). Tehát egy olyan kor volt kialakulóban, amelyben az embereknek már maguknak kellett megfogalmazniuk saját vallási ideológiájukat, erkölcsi és morális értéküket.

9. ÚT AZ ÖNIMÁDAT TÁRSADALMÁIG: A 20. SZÁZADI FEJLEMÉNYEK

Az emberiség történetében a 20. század olyan kataklizmatikus események sorozatát hozta el – különösen Európa esetében –, melyeknek borzalmai és szenvedései kitörölhetetlenül beleégtek a kollektív tudatunkba. A szekularizáció során szétválasztott politikai és klerikális hatalom még fokozottabban az állami szerepvállalás jelentőségének növelése irányába mozdult el – de sem a vallás és az egyház, sem pedig a politikai ideológiák nem tudtak többé olyan átfogó magyarázó keretet jelenteni a morális-etikai kihívásokra, mint amilyet a felvilágosodás előtti társadalomban az európai katolicizmus tudott. Az emberek gondolatvilága egyre inkább individuális lett: a morál és erkölcs fogalmai teljes mértékben relativizálódtak. Még az olyan alapvető értékek – melyeket még a tízparancsolat is rögzített („*Ne ölj!*”) – sem voltak többé átfogó jellegűek: gondoljunk itt akár a két világháború többmillió emberáldozatára vagy a holokausztra és a további genocídiumok borzalmaira. A katolikus vallás moralitásának helyét az ideológia vette át. A 20. század Európájában a két legnagyobb hatású politikai ideológia – a nemzeti szocializmus és a bolsevizmus – egyaránt elutasította a hagyományos értelemben vett kereszténységet: míg az előbbi újpogánynak tekintette magát, addig utóbbi kifejezetten ateista volt. A vallásról alkotott képük is beszédes volt: a nemzeti szocializmus például kollektív elmebajnak tekintette a hagyományos értelemben vett vallásosságot, a zsidóság találmányaként értelmezték (érdekes pontja az elgondolásnak, hogy a náci ideológusok majdhogynem egy az egyben a zsidó származású Sigmund Freud gondolatát vették át, aki kollektív neurózisnak tekintette a vallásosságot). Az egyház morális szerepvállalása és értékadó jellege összességében jelentősen csökkent: többnyire karitatív és edukációs jellege maradt fenn. Az ideológiák nem teljesen vették át azonban a morális szerepköröket: a pszichológia megjelenésével megszülettek a karakterzavarok elképzelései. Ezek olyan átfogó kórképek, mely a személyiség működését alapvetően meghatározó maladaptív sémák, melyek sok esetben képesek kimeríteni az egykori morális tiltásai és bűneit a katolicizmusnak. Például a *superbia* fogalma nagyon nagy hasonlóságot mutat a korábban már említett nárcizmus- és nárcisztikus személyiségzavar koncepcióval, de például a pszichopátia (vagy a kurrens terminológiával élve az antiszociális személyiségzavar) is számos akár a tízparancsolatban, akár a hét főbűnben rögzített norma megszegésére való hajlamot jeleníthet meg.

A második világháború után megszülető két pólusú világban a hidegháború autokratikus jellege ellen mint egy tiltakozásként elkezdtek megjelenni mozgalmak, melyek egy fajta különleges humanisztikus ideológia mentén tiltakoztak a nagyhatalmi szuperpozíciókból

adódó állami politikai elnyomásra (kieg.: az autokrata itt nem a politológiai értelemben vett diktatórikus szerepeket jelöli az Egyesült Államok esetén, hanem az állam azon törekvését, hogy politikai hatalma és ideológiája mentén morális értelemben is hatással legyen az emberek életére, ami demokratikus keretek között éppen úgy megjelenhet, mint diktatórikus berendezkedés esetén). Ezek egyik igen szemléletes és nagyhatású megnyilvánulása volt a beat generációból kinőtt hippy mozgalom. Ez a humanizmus azonban egészen más karakterű volt, mint pl. a reneszánsz emberképet jellemző ideológia: a 20. század második felének közepén az Egyesült Államokban megjelenő hippik az individualitás, az egyedi önmegvalósítás mentén tették le a voksukat – olyan módon, hogy az ne sértse mások ugyanehhez való jogát. Teljes mértékben elutasították a kollektív normákat (leszámítva természetesen béke és szeretet pártolását), nem tűrték, hogy az állam morális értelemben bármilyen szinten meghatározó szerephez juthasson. Jellemző volt a korra a kontrollálatlan drog- és alkoholfogyasztás és a promiszkuit szexualitás – nem véletlenül pusztított ebben az időszakban nagy intenzitással az AIDS. Az apáskodó jellegű állam és ideológia illetve az individualisztikus humanizmus tendenciái együtt vezettek el az „Én-évtizedéhez” (Wolfe, 1976) és az „önimádat társadalmához” (Lasch, 1984). Lasch nagyhatású művében (1984) részleteibe menően elemzi, hogy és milyen megnyilvánulásokban érhető tetten az egyre nagyobb fokú nárcisztikusság az Egyesült Államok társadalmában: megjelentek az egy perc hírnévért akár ölni is képes emberek (elnökgyilkosságok), kialakult a celebkultusz (többé nem csapatoknak szurkolunk, hanem egy-egy „sportsztárnak”, az irodalom pedig stilisztikailag és tartalmilag is silánnyá vált az öncélú vallomások jelleg miatt. Lasch alapgondolata az, hogy a közösségi értékeket felváltotta az individualizmus: a „mi” protestáns puritán etikájából (az „iparkodó” emberek) az „én” mindenhatóságát hirdető világgá vált az Egyesült Államok. A megoldást azonban már Lasch sem a vallásban keresi: úgy véli a konzervativizmus az egyetlen olyan politikai-ideológiai irányzat, amely orvosolni tudja korunk legfertőzőbb járványát (Kelemen, 2010) a nárcizmust (Lasch, 1984; Bandi, 2013). Jól látható tehát, hogy a superbia bűnének feltűnése és hatalmas mértékű elterjedése a 20. században (nem csak az Egyesült Államokban, hanem Európában is – igaz, a szovjet megszállás miatt hazánkban például több évtizedes eltolódással) olyan kihívások elé állította az egyházat, amire már nem tudott reagálni, de ami talán még fontosabb: többé nem is várta el tőle ezt a társadalom. A kevélységből lassanként véglegesen nárcizmus lett, és a probléma megítélése tudományos kérdéssé vált. Egy idő után a tudományos érdeklődés is szinte kizárólag a pszichológia területén jelent meg, amelynek legutóbbi tendenciái szerint éppen a depatologizáció figyelhető meg a nárcizmus esetén is. Ez egybecseng a közgazdaságtan vezetői kutatásával:

számos olyan cikk jelenik meg, amely a nárcisztikus vezetési stílus vitathatatlan előnyeit taglalja (Maccoby, 2004). Ezek a tendenciák jelenítik meg legélesebben azt, hogy a nyugati világban – melyben hosszú évszázadokig a zsidó-keresztény morál és kultúra volt a mérvadó – a hét főbűn legsúlyosabbika, a Lucifer bűne, a *superbia adaptív* jellegzetességé kezd válni.

10. ÖSSZEGZÉS – VÁGY ÉS HATALOM

Áttekintve az egyház erkölcsi kérdésekben tanúsított helyzetét a történelem folyamán megállapíthatjuk, hogy a nárcizmus vagy *superbia* koncepció sok fontos szálon kötődik az egyházhoz. A köztük lévő kapcsolat azonban változó természetű. Ennek a változékonyságnak a magyarázatában lehet különösen hasznunkra a Lust Iván féle vágy-hatalom dialektika. A kiinduló pontunk az, hogy az egyház egyik kiemelt feladata a hívei erkölcsi vezetése, útmutatása: ehhez ad támpontot a tízparancsolat és a hét főbűn koncepciója. Különböző korokban a katolikus egyház azonban eltérő mértékben fordította figyelmét az utóbbi tevékenységekre: amikor az egyházi kontroll (a „hatalom”) csökkent, egyre több helyen ütötték fel a fejüket az individualisztikus tendenciák és lett társadalmi szinten egyre jelentősebb tényező a *superbia* (a „vágy”). A középkortól kezdve az inkvizíció biztosította a kontrollt a vallási morális kérdésekben, hiszen éppen a *superbia* bűne volt az ateizmus legfőbb forrása – amely így már nem csak vallásetikai kérdés volt, hanem az egyház struktúráját és egzisztenciáját is érintette. A reneszánsz pápaság korában csökkent a hangsúly a morális kontroll kérdésében: az egyházi fegyelem fellazult, szabados életmódot kezdtek folytatni a vallási vezetők, a külső megjelenés (ld. a reneszánsz egyházművészet) fontosabbá vált, mint a morális minőség. A fenti példákból is látható, hogy a morális fegyelem gyengülése rögtön individualisztikus tendenciák megjelenéséhez vezetett, amely miatt a katolikus egyház súlyosan kompromittálódott. Erre született meg válaszként a reformáció (majd a rekatolizációs ellenreformáció), mely ismét a vallás morális életvezetési szerepét hangsúlyozta szemben a reneszánsz pápaság öncélú és kevély arculatával ellentétben. A protestáns puritanizmus, az erkölcsi értékek mentén élő „iparkodó ember” lett az ideálja a kornak – mely később a 20. század Amerikájában ismét fontos szerephez jut. A vallás, mint erkölcsi mintaadó szerepkört a felvilágosodás törte meg legélesebben: megjelent a racionális és empirikus emberkép, aki ahelyett, hogy elfogadná feltételek nélkül a morális törvényeket inkább kialakítja a sajátját – a vallási tanításokat felváltotta az ideológia, az ember a saját individualisztikus módján élte meg erkölcsét. A katolicizmus ugyanakkor nem csak hitéleti kérdésekben kezdte elveszíteni a szerepét: az alkotmányos alapú nemzetállamok

megszületésével párhuzamosan elkezdtek az egyház közigazgatási és végrehajtási feladatait visszajuttatni az államnak. Ez a katolikus egyház hatalmi státuszának megváltozásával és befolyásának gyengülését hozta magával, amely a huszadik század vérvizataros évtizedei nyomán is változatlanul alacsony maradt. Ezeknek tükrében jutunk el Wolfe és Lasch nárcisztikus társadalmáig, melynek hatásai a mai napig tetten érhetők a nyugati világban, sőt, kezd bizonyos szinten értékke, normává válni önmagunk felértékelése.

Összefüggésben elmondható, hogy amikor az egyház morális ellenőrző funkciója határozott volt (inkvizíció és reformáció hatása) a nárcisztikus tendenciák társadalmi szinten kevésbé jelentek meg. Ám azokban az időszakokban, amikor a katolikus egyház figyelme elsődlegesen másra irányult vagy befolyása csökkent (reneszánsz pápaság, felvilágosodás és szekularizáció) az individualisztikus tendenciák sokkal inkább megjelentek, amely elvezethetett minket az „Én-millenniumig”. A vallási morális ellenőrzés a Lust Iváni féle terminológiában a „hatalom”, mely kontroll alatt kívánja tartani a superbiát, míg a „vágy” pedig éppen erre a szupresszióra válaszként megjelenő individualizmus – vagy korunkban nárcizmus. A vágy-hatalom viszony természetéből adódóan minél intenzívebb egy jelenség elfojtása vagy elnyomása a társadalomban, a nyomás megszűnéskor annál magasabb szintű lesz a liberáció, a vágy kitörése. Korunk ideológiavezérelt egyéni önmegvalósító embere így ebben a keretben a „vágy” túlbujánzásának társadalmában él, ahol az egyház valláséleti megfontolásai már nem elég meghatározóak ahhoz, hogy vissza tudják vetni a folyamatot. Természetesen a vallás által közvetített moralitás egy része továbbra is megjelenik ideológiák formájában – ahogy az individualizmust hangsúlyozó ideológiák is – ám ennek kifejtésére jelen dolgozat keretei nem elégségesek.

A fenti elméleti megfontolások természetesen nem hivatottak a nárcizmus elterjedésének társadalmi okait kizárólagosan az egyház és a vallás szerepére korlátozni. Ez csupán egy új szemléletmód, mely vélhetően közrejátszhat az „önimádat társadalmának” kialakulásában. Érdemes lenne a kérdés további aspektusait – például a gazdasági változások és a nárcizmus lehetséges kapcsolatait – megvizsgálni, ám ami talán még kíváncsabb lenne, az a téma integratív feldolgozása és értelmezése. A pszichológia tudománya sokat tett a jelenség megismerése érdekében, ám úgy véljük, hogy a teljes kép csak interdiszciplináris módon közelíthető meg. Kíváncos lenne tehát a tudományközi együttműködés és diskurzus kialakítása, hogy az önimádat korának embereiként képesek legyünk megérteni a nárcizmus természetét és ezáltal önmagunkat és a világunkat is jobban megismerni.

IRODALOMJEGYZÉK

Ackerman, R. A., Witt, E. A., Donellan, B., Trzesniewski, K. ., Robins, R. W., Kashy, B. A. (2011). What Does Narcissistic Personality Inventory Really Measure? *Assessment*: Vol. 18. No. 1. 67-87.

American Psychiatric Association (1980). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders III*. Washington, DC: APA

American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5*. Washington, DC: APA

Arend Theodoor van Leeuwen (2010). *Kereszténység a világtörténelemben. Üdvösség és szekularizáció*. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék könyvkiadója, Budapest

Bandi Szabolcs (2013). *Narcissus átváltozása. Az önimádat kultúr- és pszichológiatörténete*. In: Szamonek Vera (szerk.). *XI. Országos Interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium

Bloomfield, M. W. (1952). *The Seven Deadly Sins*. Michigan State College Press: Lansing

Cseri Kálmán(2000). *A tízparancsolat*. Budapest: Harmat Kiadói Alapítvány

Emmons, R. A. (1984). Factor analysis and construct validity of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*. 48. 291-300.

Fonagy, P., Target, M. (2005). *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Budapest: Gondolat Kiadó

G.R. Evans (2003). *Hit a közékor világában*. Scolar Kiadó, Budapest

Hahn István (1968). *Istenek és népek*. Minerva: Budapest

Hendin, H. M., & Cheek, J. M. (1997). Assessing Hypersensitive Narcissism: A Re-examination of Murray's Narcissism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31, 588-599.

<http://www.kislexikon.hu/>

Karl Heussi (2000). *Az egyháztörténet kézikönyve*. Osiris Kiadó, Teológiai Irodalmi Egyesület: Budapest

Szent István Társulat (2006). *A Katolikus Egyház Katekizmusának Komentárja (KEKK)*, Szent István Társulat: Budapest

Katus László (2010). *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914*. Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület: Pécs

Kelemen Gábor (2010). A nárcizmus leltárai. *Orvoslás és társadalom*. 20(12). 872-876.

Kernberg, O. F. (1984). *Borderline szindróma és patológiás nárcizmus*. Budapest: Animula Kiadó

Lasch, C. (1984). *Az önimádat társadalma*. Budapest: Európa Kiadó

Ludassy Mária (szerk.) (2007). *A felvilágosodás álmai és árnyai*. Áron Kiadó, Budapest

Lust Iván (1999). Vágy és hatalom: A pszichoanalitikus kultúrakritika szükségességéről. *Thalassa*. 2–3:7–44.

Lust Iván (2009). A mutáns autoritás. In: Lust Iván – Barcy Magdolna (szerk.). *Vágy és hatalom. Válogatott írások*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó

Maccoby, M. (2004). Narcissistic Leaders. The Incredible Pros, the Inevitable Cons. *Harvard Business Review*. January

Millon, T. (2000). *Personality Disorders in Modern Life*. John Wiley & Sons Inc.: Hoboken, New Jersey

Németh György, Hegyi W. György (2011). Görög-római történelem. Osiris Kiadó: Budapest

Orosz István - ifj. Barta János - Angi János (szerk.) (2006). Európa az újkorban. Multiplex Media-Debrecen University Press, Debrecen

Pázmány Péter Katolikus Egyetem: <http://lexikon.katolikus.hu/>

Raskin, R., Terry, H. (1988). A Principia-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54. 5. 890-902.

Rotterdami Erasmus (2012). Beszélgetések a keresztény vallásról. Lazi Könyvkiadó

Trencsényi-Waldapfel Imre (1974). Mitológia. Budapest: Gondolat Kiadó

Tyler, I. (2007). From „The Me Decade” to „The Me Millenium”: The cultural history of narcissism. *International Journal of Cultural Studies*. 10. 343–363

Watson, P.J., Biderman, M.D. (1993). Narcissistic Personality Inventory Factors, Splitting, and Self-Consciousness. *Journal of Personality Assessment*. Vol. 61, No. 1. 41-57.

Wink, P. (1991). Two Faces of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 61, No. 4. 590-597.

Wink, P. (1996). Narcissism. In: Costello, G.C. (szerk.). *Personality Characteristics of the Personality Disorders*. New York: John Wiley & Sons Inc.

Wolfe, T. (1976). The „Me” Decade and the Third Great Awakening. *New York Magazine*, 1976. augusztus 23.